

Konstruktionen af

AF BIRGIT KIRKEBÆK

I 1918 indledte overlæge Chr. Keller fra De Kellerske Anstalter i Brejning sit offentlige og politiske felttog for at få oprettet en ø-anstalt for kvinder i lighed med den, han allerede i 1911 havde oprettet for kriminelle, åndssvage mænd på Livø.

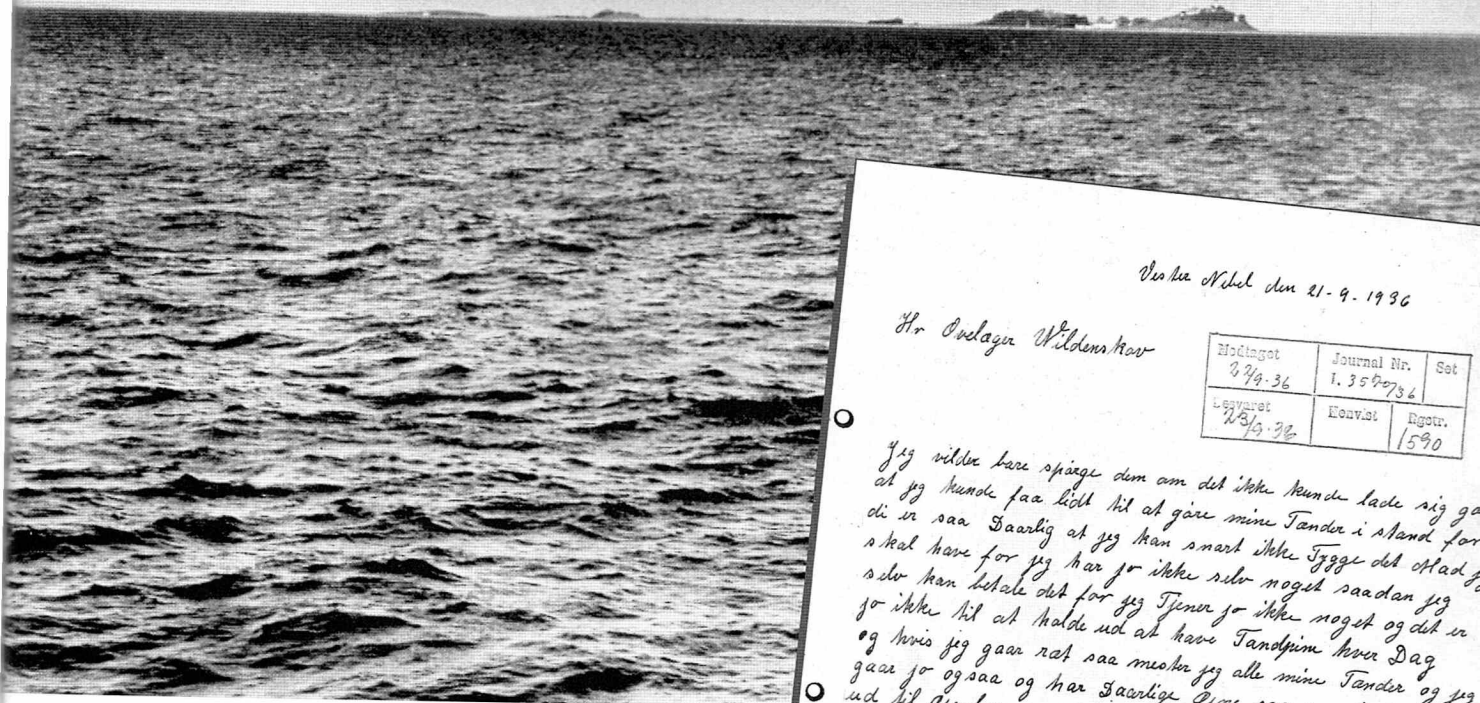
Første verdenskrig var netop afsluttet, revolutionen i Rusland indledt, og på hjemmefronten var et spirende kvindeoprør i gang. Tiden var på mange måder turbulent. Generelt blev civilisationen anset for at være i fare, ikke alene på grund af de mange unge mænd, som i Europa var blevet slået ihjel på slagmarkerne og de proletariske ideer og udfordringer, men også på grund af eugenikkens teorier og det, der blev opfattet som kvindernes vigende køns-moral i efterkrigstidens turbulens. Tiden var præget af socialhygiejnisk reparationsiver. Det var de enkelte civiliserede samfunds indre lurende fare, der kom i fokus – nemlig den fare, som degenerationsens udbredelse i befolkningens nederste lag udgjorde. De "gode" familier

bedrev børnebegrænsning, mens de "dårlige" fik et hav af børn, som for en stor dels vedkommende ville komme til at ligge samfundet til byrde ifølge de eugeniske teorier og statistikker. Eugenikkens tankegods begyndte at få gennemslag hos ledende fagfolk og politikere i Danmark i 1900-tallets første årtier. Dette gav sig udslag i en skærpet interesse for at diagnosticere og isolere mennesker, som dels forventes at have dårlige arvelige egenskaber, dels forventes at kunne smitte andre med dårlig moral både kønsligt og arbejdsmæssigt, og som endelig ansås for at have ringe chance for at klare sig selv uden støtte fra det offentlige. Ind i denne problematik indtog konstruktionen af den moralsk åndssvage kvinde en særlig position: Hun var den, der "ansvarsløst" smittede mændene med kønssygdomme – og den, der "ansvarsløst" fødte uægte børn, som fattigvæsenet ville komme til at hænge på økonomisk. Hun blev defineret som mere åndssvag på moralen end på intellektet. Chr. Kellers

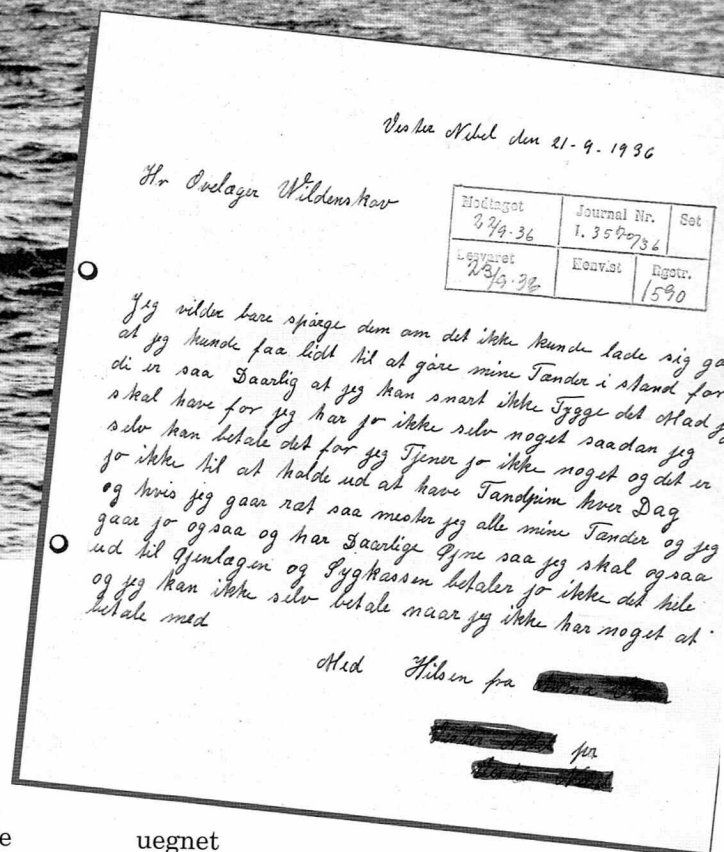
kamp for at få oprettet en ø-anstalt for kvinder skal ses ind i denne problematik. Han ønskede en ø for de kvinder, der efter hans faglige vurdering led af manglende moral som en personlig essens.¹⁾ Det lykkedes for ham at etablere en kvindeanstalt på øen Sprogø i 1923.

Hvis vi ser på begrebet "Sprogø-pige" i forhold til Foucaults tekst i "Overvågning og straf"²⁾ er der både tale om "normaliseringsmagtens" arbejde med pigernes sjælelige genopbygning gennem den såkaldt "milde" straf, som opholdet på Sprogø blev anset for at være, og om en "disciplinærmagt", som gennem dagens tilrettelæggelse og arbejdets vel-signelser skulle bringe kvinderne tilbage på de agtværdige kvinders bane. Det betød tilbage til at kunne arbejde stabilt og vedvarende, at kunne modtage irettesættelser uden oprør, at holde sig selv og omgivelserne rene og pæne og sidst men ikke mindst at vise sædelig adfærd og afholde sig fra intimt samkvem med mandfolk.

"SPROGØ-PIGEN"

Fotos fra bogen: "SPROGØ" af Curt Asklund, udgivet af Korsør Kommune, 1980.

Mange forskellige instansers interesser og ønsker mødtes i bestræbelserne på at oprette en særanstalt for "løsagtige" kvinder. Det var:

- sognerådernes ønske om at slippe af med personer, som lå fattigvæsenet til byrde, som kunne forventes ikke at klare sig selv fremover, og som stod i fare for at føde uægte børn, som sognet ville komme til at hænge på
- medicinens advarsler i forhold til prostitutionens sundhedstruende virkninger gennem spredning af kønssygdomme, og sundhedssty-

- relsens ønske om hygiejniske indgreb
- psykiatriens faglige behov for at vinde hævd på at være den profession, der kunne klassificere og diagnosticere kvinder, som blev anset for arveligt og moralsk mindreværdige
- åndssvageoverlægerens behov for, som de egentlig vidende på feltet i praksis, at løse en socialhygiejnisk opgave i forhold til samfundet og være politisk handlingsanvisende
- retsvæsenets problem med, hvor mennesker, der blev vurderet som

- uegnet til egentlig straf, skulle placeres
- opdragelseshjemmenes og redningshjemmenes problem med at slippe af med piger, de havde svært ved at holde styr på, og som de mente ville smitte de øvrige piger moralsk
- overlæge Chr. Kellers personlige ambition om at få oprettet en øanstalt for kvinder i lighed med den, der tidligere var oprettet for mænd og hans interesse i at

- skaffe kvinder til ind-sættelse på anstalten
- politikernes behov for at højne den arbejdsmæssige og kønslige moral hos kvinder i den danske befolkning som helhed
- Dansk Kvindesamfunds interesse i at lægge afstand til "letfærdige og løvsagtige" medsøstre, som ikke holdt et traditionelt kvindeideal i hævd.

Forbindelseslinien mellem alle disse instanser var et oprydnings-ordens projekt. Det "affald", som af de enkelte instanser og institutioner blev identificeret som samfundsmæssigt skadeligt og ubrugeligt, skulle placeres "i depot" på Sprogø med mulig senere genanvendelse for øje.

At finde en ø

I 1919 faldt Chr. Kellers øjne på Sprogø midt i Storebælt. Øen havde perfekt beliggenhed m.h.t. både adgangsforhold og mangel på flugtmuligheder. Den var af passende størrelse, og den havde bygninger, som kunne bruges. Øen var ejet af statsbanerne. Kellers argumentation gik på, at oprettelsen af en ø-anstalt ville løse et vigtigere samfundsmæssigt problem end det, statsbanerne løste på øen. Statsbanerne brugte øen til rekreation for personalet og mulig base under istransport.

Istransport havde ikke været aktuelt i mange år, og de rekreative muligheder måtte kunne findes andre steder, mente Keller.

Gennem et omfattende lobyarbejde i forhold til det politiske system fra 1919-1923 nærmede Chr. Keller sig langsomt sit mål. I bestyrelsen for De Kellerske Anstalter i Brejning sad landstingsmand P.K. Ej-sing, som kom til at spille en væsentlig rolle i dette projekt. Keller søgte løbende at holde både ham og anstaltens bestyrelse varm på ideen om oprettelse af en ø-anstalt for kvinder. Således skrev han til Ej-sing i august 1920:

"De vil maaske erindre, at jeg har fortalt Dem om en 14 Aars let aandssvag Pige, der for en Tid siden indlagdes her i Anstalten. I Kolding havde hun sammen med en Kammerat gentagne Gange betalt en ældre Mand 25-50 Øre pr. Seance for at besigtige og beføle hans Kønsdele og naar dette var overstaaet, lagde han hende paa et Strygebrædt til Samleje. I gaar fandt vi et "Kærestebrev", som skulde smugles ud til en af Mændene fra Mandshjemmet. Det lærer, hvor nødvendigt det er at faa den Slags Piger anbragte i en Sær-Anstalt uden tilgængelige Mandfolk. I en almindelig Anstalt laver de for megen Uro baade paa Spinde- og Sværdsiden og maa stadig være under saa fast et Tilsyn at Livet her synes dem saa trangt, at man kan forstaa, at det frie Liv derude maa lokke dem til Undvigelse".³⁾

Eksemplet signalerer, hvor galt det var fat med pigen

– ikke alene betalte hun en ældre mand for at beføle hans kønsdele – men samlejet fandt også sted på et strygebrædt, som normalt burde anvendes til mere kvindelige sysler. Det alarmerende bestod i, at en 14 års pige betalte en ældre mand for kønslige tjenester. Hermed var det traditionelle forhold mellem kønnene vendt om. Brevet til P.K. Ejsing skulle give et billede af disse letfærdige og løvsagtige pigers "hensynsløse" kønslige appetit.

For at fremskynde sagen henvendte Chr. Keller sig i oktober måned samme år med breve til fem forskellige avisers medicinske medarbejdere, hvor han forklarede sit anliggende med Sprogø-anstalten og bad om, at de ville gøre sagen om Sprogø "til Genstand for Omtale" i den hensigt at "vryste "Sprogø" ud af Statsbanernes Hænder". Hans begrundelse for anmodningen var, at "som det gaar nu, kan det ikke blive ved med at gaa, hverken for Samfundet eller for den her omhandlede Gruppe af let imbecile, erotiske Piger". Pigerne spredte "hensynsløst og ansvarsløst Køns-sygdomme", og blev "Ophav til en ny lidet lodig Generation". Keller skrev en lignende anmodning til redaktøren af Nordisk Tidsskrift for Strafferet og en tilsvarende til professor dr. med. Christiansen. Han bad denne om at skrive en kronik om sagen i lighed med, hvad han i sin tid havde gjort i forhold til oprettelsen af Livø-anstalten. Dansk Kvindesamfund

gav sin opbakning gennem et andragende i bladet "Kvinden og Samfundet". Også Sundhedsstyrelsen gav sin anbefaling, som blev optrykt i Sundhedsstyrelsens Aarsberetning for 1920.⁴⁾

Sagen var kørt i stilling.

Mulige samarbejdspartnere

En ting var at finde en ø – en anden at finde mulige samarbejdspartnere, som kunne levere piger til øen. Også her tog Chr. Keller tidlige initiativer. I 1918 og 1920 undersøgte Keller dels samarbejdsmuligheder i forhold til Fredehjem, dels i forhold til opdragelsesanstalterne, hvor Keller tog kontakt til overinspektøren. Fra Fredehjemmenes bestyrelse fik Chr. Keller tilsendt venlige breve, som fastslog, at der var opgaver i forhold til unge piger, som de ikke magtede, og hvor de i høj grad ville være interesseret i, at åndssvageforsorgen kunne overtage opgaven.⁵⁾ I "Regler for Fredehjem" stod der, at Fredehjem var "Hjem til Værn mod Forførelse, Misbrug og Omflakken, Hjem, hvor de kan sysselsættes efter deres smaa Evner og faa en menneskeværdig Tilværelse under kristelig, forstandig Pleje og Paavirkning". Med det formål er det klart, at der kunne være en overlapning til de piger, Keller tænkte på. Ideen var, at Sprogøprojektet skulle overtage de piger, som Fredehjemmene ikke kunne magte.

Også fra overinspektøren

for opdragelsesanstalterne modtog Chr. Keller et positivt svar. Overinspektøren skrev, at opdragelsesanstalterne for unge piger i de senere år havde været fyldte, selvom der var blevet oprettet to nye opdragelsesanstalter og flere optagelseshjem til formålet. Pigerne blev bragt på grund af tyvagtighed, brandstiftelse eller andre forbrydelser – men langt den overvejende del på grund af overtrædelse af straffelovens § 181, som omhandlede de, der "vidende eller med Formodning om at være behæftet med venerisk Smitte" havde samleje.⁶⁾

I Chr. Kellers redegørelse for sagen til anstaltens bestyrelse af 10. august 1920 refererede han, at også overinspektør Brun, "til hvem Ministeriet havde henvist, greb Tanken [om oprettelse af en ø-anstalt for kvinder] med stor Iver; særlig af Hensyn til sine svagtbegavede Langeliniepiger; for hvem han netop i Ministeriet havde fremsat Kravet om en lukket Sær-Anstalt".⁷⁾ Keller refererede her til en kommende artikel af overinspektør Brun, som denne havde sendt ham. Den blev bragt i Børnesagens Tidende, september 1920. Overinspektøren plæderede i artiklen for nødvendigheden af at oprette lukkede pigeanstalter. Han skrev blandt andet:

"... jeg røber næppe for meget, naar jeg siger, at der dog paa et Punkt er Planer oppe, som haabes realiserede i nær Fremtid,

hvorved der kan skaffes Uskadeliggørelsessteder for Dele af den vagabonderende, løsagtige kvindelige Ungdom. Nu spreder disse Piger Kønssygdomme i en uhyggelig Grad, og ganske umodne og uegnede Individiver føder Børn, som vi andre maa betale for. Ganske særlig gælder det i disse Aar, hvor fremmede Krigsskibe ligger i vore Havne. Det, der her trænges til, er, at de unge Kvinder, som er aandssvage eller stærkt op derimod, og som kan skønnes ikke i Øjeblikket at kunne tjene deres Brød selv, anbringes under Former, som umuliggør deres Rømning – eller med andre Ord: et Livø for unge Kvinder".⁸⁾

Gensidig hjælp spores i dette tilfælde: Overinspektør Brun plæderer i sin artikel for Kellers tanke om en ø-anstalt for kvinder, Keller henviser overfor sin bestyrelse – som også rummede en landstingsmand – til Bruns bekymring for Langeliniepigerne.

Argumentation for øens oprettelse

Chr. Keller sidestillede i sine henvendelser til diverse instanser den allerede eksisterende ø-anstalt for "antisociale" åndssvage mænd på Livø med den kommende ønskede anstalt for moralsk defekte kvinder. I sin henvendelse til godsforvalter Svendsen om Romsø 1918 som eventuelt kommende ø-anstalt skrev Keller, at forsøget med Livø-anstalten "i det hele

og store" var faldet heldigt ud. *"En Skare unge Mænd tilbringer nu der en længe tid under gode, relativt frie Forhold. Der er derfor Planer oppe om at tilvejebringe et lignende Ø-Hjem for saadanne unge let aandssvage Piger, hvis sexuelle Anlæg bringer dem til at kolidere med det store Samfunds Orden, idet de snart erhverver sig en Gravitet, hvis Resultat er et Barn, de ikke formaar at ernære og som ofte har modtaget den mentale Svaghed i Arv og snart paadrager sig Kønssygdomme, som de ansvarsløst spreder ud i den almindelige Befolkning. Disse Piger dømmes da til at tages i Forvaring, hvilket for Tiden maa ske i "lukkede Afdelinger", hvorved deres Frihed i høj Grad berøves dem. Ogsaa de vilde uden Fare for Samfundet kunne føre en langt friere og naturligere Tilværelse paa en Ø".⁹⁾ Denne passage gentages i en række andre breve med få variationer. Budskabet er, at pigerne enten indfanges på grund af overtrædelse af loven om udbredelse af kønssygdomme eller ligger samfundet til byrde gennem fødsel af børn, som de ikke kan påtage sig ansvaret for, og som for øvrigt vil komme til at lide af samme mentale tilbageståenhet som moderen. Kvinderne fik i forhold til retlige afgørelser typisk tiltalefrafald mod forvaring på anstalt. Men der havde ifølge Chr. Keller hidtil manglet en anstalt indenfor åndssvageforsorgen til den type*

kvinder. En ø-anstalt ville både kunne give kvinderne en vis form for "frit" liv og alligevel være en sikring af dem samfundsmæssigt set.

Til undervisningsminister Appel skrev Chr. Keller, at han havde henvendt sig om støtte til øens oprettelse både hos Sundhedsstyrelsen og Dansk Kvinde-samfund, "der begge tør antages at være interesserede i en reduktion af Kønssygdommenes Spredning", hvilket begge parter som omtalt viste sig at være.¹⁰⁾ Til kontorchef Koch i Undervisningsministeriet skrev Chr. Keller, at øen var tænkt som opholdssted for "den klasse let aandssvage Kvinder, hvis Erotik frembyder en væsentlig Fare i det frie Samfund for Udbredelse af Kønssygdomme og for en Forøgelse af Samfundets aandelige Individuer gennem Barnefødsler". Chr. Keller har givet ment "åndssvage individer" og ikke "åndelige".¹¹⁾

Overfor Sundhedsstyrelsen blev den sundhedsmæssige fare ved kvindernes adfærd betonet. Næsten alle ville tidligere eller senere pådrage sig kønssygdomme – og der ville være en stor fare for, at kvinderne gennem børnefødsler ville "øge den kommende Generations Bestand af aandssvage Individuer".¹²⁾ Sundhedsstyrelsen kvitterede i sin årsberetning 1920 for henvendelsen ved at skrive, at når en mand som professor Chr. Keller henvendte sig, kunne forslag fra ham ikke undlade at vække opmærk-

somhed. Kellers argumenter for oprettelse af øen blev gentaget, og Sundhedsstyrelsen gav forslaget om oprettelse af en ø-anstalt for kvinder sin fulde opbakning: *"Tanken om at erhverve en Ø, hvor disse Kvinder under Vejledning og Opdragelse kan leve deres Liv under Forhold, der nærmer sig saa meget som muligt til Frihed, og hvor de kan tilbringe deres Liv, til de har vundet tilbørligt Herredømme over sig selv, eller til den værste Tid er drevet over, maa anbefales til den velvilligste Overvejelse",* stod der i Sundhedsstyrelsens årsberetning 1920.¹³⁾

De 18 først indsatte piger på Sprogø

Jeg har valgt at bygge min undersøgelse op på en analyse af de 18 først indsatte kvinder på Sprogø ud fra den betragtning, at de først indsatte piger i reneste form repræsenterer den konstruktion af "Sprogø-pigen", der skulle legitimere øens oprettelse.

Gennem analysen af journalerne får man en fornemmelse af, hvordan tidens teorier spillede sammen med overlægenes mere praksisbetonede tolkning af formålet med pigernes indsættelse.

Journalerne udtrykker et formål snarere end et indhold. Formålet er en genoprettelse af samfundets vigende arbejdsmæssige og kønslige moral gennem internering af de værste skadevoldere. Talen i journalen handler mere om

den fare, "Sprogø-pigen" mentes at udgøre moralsk, socialt og medicinsk end om den enkelte pige selv. Generelt mener jeg, det er nødvendigt at fokusere på formålet, når vi analyserer journaltekster.

På en måde skal journalerne læses "spejlvendt": De ting, der fremhæves for den enkelte kvinde siger noget om, hvad idealet var. Eksempelvis blev det fremhævet i forhold til den 28 årige Caroline Clausen¹⁴, at hun "**ikke** var tyvagtig og løgnagtig", "hun ville **ikke** gøre sig bemærket", "der var **ikke** bemærket sexuel råhed, **ingen** perversion", "der var **ingen** fører-evner", "hendes fantasi var lig 0", "hun voldte **ikke** besvær, var godmodig og indordnede sig", "hun var **ikke** sledsk", "og havde **ikke** vist tendens til muldvarpearbejde", "der var **ikke** stemningsekspllosioner". Til gengæld var hun "sjusket", "langsom", "doven og lad".¹⁵

Umiddelbart kan det læses positivt alt det, kvinden **ikke** er. Men det hun ikke er – er det generelt forventede af de moralsk defekte piger på Sprogø. Det, man kan læse ud af teksten, er, at hun ikke hører til de allerfarligste. Hun er ingen ledernatur og hendes fantasi og opfindsomhed er ringe. Det forventede af pigerne på Sprogø var, at de var tyvagtige og løgnagtige, seksuelt rå og løsagtige, besværlige, sledske med tendens til undergravende virksomhed og med voldsomme stemningsekspllosioner.

En af årsagerne til Carolines internering var, at hun havde født et barn uden for ægteskab. For en sikkerheds skyld blev pigen steriliseret, selvom hun ikke viste udprægede seksuelle tilbøjeligheder. Den professionelle konklusion i 1931 var, at hun livet igennem ville trænge til "*Kontrol, Tilsyn og Tilskyndelse*".

De 18 journaler repræsenterer forskellige aspekter af indsættelsespraksis,

Kvindehjemmet ca. 1935 (Lokalhistorisk Arkiv, Korsør).

men det er generelt for journalteksterne, at de indeholder en forbavsende enslydende og stereotyp karakteristisk af kvinderne – der for øvrigt livet igennem i de fleste tilfælde omtales som "piger" frem for som "kvinder" – ligesom citatvandringen gennem journalerne er et gentaget mønster. Det én gang skrevne citeres og opsummeres igen og igen før noget nyt tilføjes. De 18 fortællingers fortællinger set i det tidsforskydningsperspektiv, som journalteksten fra 1920erne til 1960erne, –

70erne og – 80erne udgør, repræsenterer kun i få tilfælde en ændret praksis set i forhold til eksempelvis udtydningen af den eugeniske diskurs.

Men hvem indsatte pigerne? I de fleste tilfælde kom de via opdragelseshjem, kvindehjem og de lokale fattigudvalg, men også forældre, husmødre som pigerne tjente hos og andre kunne ansøge om optagelse af bestemte piger.

Mærket, tegnet og sporet

Foucault skriver i *Overvågning og Straf*¹⁶ om den "Straffens mildhed", der opstod i 1700- og 1800-tallet, hvor mærket på kroppen – den gamle pinestraf – blev afløst af forebyggende tegn-forhindringer beregnet på at afholde befolkningen fra at begå forbrydelser. Tegn-forhindringerne skulle leve op til følgende betingelser:

1. de skulle være så lidt tilfældige som muligt – tegnet skulle være gennemskueligt
2. forestillingen om straf-

- fen skulle overskygge nydelsen ved forbrydelse – tvungent arbejde skulle være et af midlerne
3. straffen skulle være temporalt modulerende – varighed brugt som en måde at modulere straffen på
 4. straffen skulle have en opdragende betydning for resten af befolkningen. Straffens tegn skulle være rettet mod "alle de mulige forbrydere". Fangernes tvungne arbejde blev set som en fordel for samfundet, frem for tidligere tiders henrettelser. Frem for eliminering af forbryderen fik man en slave
 5. "belæringen, talen, det forståelige tegn, iscenesættelsen og skematiskeringen af den offentlige moral" blev nu "grundlaget for eksemplet", som forbryderen udgjorde (s. 125)
 6. befolkningen skulle indkodes en opfattelse af, at forbryderen var samfundets fjende, som på ny skulle belæres om det sociale liv.

"Se nu, hvordan man skal forestille sig det straffende borgersamfund. På gadehjørnerne; i parkerne; langs vejene, som man genopbygger; eller broerne, som man bygger; på værkstederne, som er åbne for alle; i bunden af minerne, som man besøger, er der tusind små straffeforestillinger" (s. 128). Disse "straffeforestillinger" var i slutningen af 1700-tallet tænkt således, at slaveholdene af forbrydere, som lavede offentligt arbejde, stadig kunne påminde

befolkningen om straffens rædsler og lastens omkostninger.

Selv om Sprogø ikke hører til i 17-1800-tallet, så er der alligevel elementer af "den milde straf", som er genereret videre. Også "Sprogø-pigernes" straf var temporalt modulerende. Alene overlægen bestemte straffens længde. Der skete en iscenesættelse af den offentlige moral gennem det eksempel på opløsning af kønsmoralen, som "Sprogø-pigen" udgjorde. Konstruktionen af "Sprogø-pigen" som fænomen, og behandlingen af hende gennem isolering, arbejde, straf og moralsk belæring, var nok så meget en belæring af den almene befolkning. Og der fandt årelange "straffeforestillinger" sted "ude i samfundet" gennem den kontrollerede familiepleje. *"At være dømt til at være indespærret for en tid eller for altid i et tugthus svarer til det samme ved galejerne"*, skriver Foucault (s. 134) – galejsslaven vidste, at løsladelsens mulighed var der, men aldrig hvornår systemet af med- og modregninger i straffens udmåling gav løsladelsen. På samme måde vidste kvinderne på Sprogø, at nogle over tid blev frigivet, men at vejen til frigivelse gik over den "straffeforestilling", som kontrolleret familiepleje var. Den enkeltes dovenskab eller arbejdsomhed, dyd eller letfærdighed, lydighed eller oprør indgik i straffens udmåling, som alene påhvilede overlægen. Han var faglig garant for

både den individuelle "retfærdighed" og samfundsnyttens ivaretagelse. Øen gav indsigt i straffen for den almindelige befolkning, uden at de præcist vidste, hvad der foregik på øen. Den blev et tegn på, hvad der kunne ske, hvis man som kvinde ikke kunne holde en plads, hvis man fik uægte børn, hvis man smittede andre med kønssygdomme, hvis man bedrev prostitution og hvis man lå fattigvæsenet til byrde. Den var på afstand af samfundet, men alligevel synlig.

Det arbejde, pigerne blev sat til, var både opdragelse, behandling og legitimering for de penge, samfundet brugte på projektet – de indsatte skulle så vidt muligt tjene til eget ophold og institutionens omkostninger. I fængslerne i Gent og Gloucester i slutningen af 1700-tallet var de dømte *"konstant beskæftiget med produktivt arbejde for at dække fængslets omkostninger; for ikke at lade dem gå ledige og for at give dem nogle midler til det øjeblik, hvor deres fangenskab ophører"*. For pigerne på Sprogø rakte lønnen ikke til at spare meget op, men de piger, som blev gift, fik udstyr bekostet af anstalten. Som et led i det interne straffesystem blev der af den knap tilmålte arbejdsdusør fratrukket et beløb – typisk en krone – for eksempelvis at nægte at arbejde, at slå itu etc. Foucault beskriver, at fængslet i Gloucester havde rum til total isolation for de farligste forbry-

dere, for de øvrige forbrydere var der arbejde i fællesskab om dagen og adskillelse om natten. På Sprogø havde man celle- rum til brug for isolering, og man arbejdede fra 1925 på at skaffe pigerne enkelt- værelser ud fra den be- tragtning, at der, hvor pi- gerne sov sammen, kunne ske noget ”utiltalende”, som Chr. Keller udtrykte det, da han efter en påsat brand på Sprogø i 1925 argumenterede for, at byg- ningerne skulle genopbyg- ges, så der var mulighed for adskillelse af pigerne om natten. Pigerne for- ventede kønslige appetit kunne slå ud i lesbisk adfærd, hvorfor de efter overlægens mening burde have eneværelse.

Foucault peger på, at fængslet også fungerede som vidensapparat gennem den daglige observation af fangerne. Fangerne skjul- te lidenskaber og latente farer kom i fokus frem for de forbrydelser, de var ind- sat for. Vidensapparatet er udtalt på Sprogø. Kvin- dernes ”forbrydelser” be- skrives stereotyp, med let- fattelige kodeord, mens deres adfærds latente far- lighed beskrives mere ind- gående. De instrumenter, der blev brugt til at omska- be kvinderne til lydige sub- jekter, var som i Foucaults beskrivelse tidsplaner, beskæftigelsesplaner, re- gelmæssige aktiviteter, indøvelse af gode vaner og moralsk belæring gennem et strengt, men paternalis- tisk forbillede. Formålet var med Foucaults ord at ”skabe et lydigt subjekt, der

er formet på en gang gene- relt og omhyggeligt af en anden magt” (s. 144).

Foucault slutter i ”Over- vågning og straf” sine overvejelser over ”den milde straf” med at frem- hæve, at man i slutningen af 1700-tallet stod overfor tre metoder til at organisere straffemagten på:

1. **mærket** direkte på den dømtes krop (ceremoni- en)
2. **tegnet** som var iscene- sættelse af straffen og skabelsen af en almen accept af, at straf af afvigende adfærd er nødvendig (forestilling- en)
3. **sporet** – gennem dres- sur og tvang sættes nye spor – forbryderen skul- le forbedre sig og ændre adfærd (øvelsen).

Ifølge Foucault var det den tredje metode, som på længere sigt satte sig igen- nem, men i forhold til kvinderne på Sprogø kan man både tale om mærke, tegn og spor. Mærket var de sterilisationer, som de fleste af dem blev påtvung- et, tegnet var den beskri- velse af kvinderne, som i almenheden blev accepte- ret som grundlag for både deres indsættelse og be- handlingen af dem, sporet var den ændring af person- ligheden, som tvangstek- nikken til deres forbedring resulterede i. Samtidig var der en parallelitet mellem straf og forbrydelse, som i sig selv udgjorde et tegn: Da kvindernes væsentlig- ste forseelse var seksuel løssluppenhed, blev straf- fen både indgreb i kønsor-

ganerne og påtvunget sek- suel afholdenhed.

Midlerne til en god afret- ning var ifølge Foucault:

- **den hierarkiske over- vågning.** På Sprogø ”overvågede” overlægen forstanderinden, forstan- derinden de menige ansatte og de indsatte piger, naboer og andre civilpersoner pigerne selv og deres familie
- **den normaliserende sanktion.** Den normali- serende sanktion indbe- fatter strafvurdering og strafpålæggelse, fejl på- visning, påvisning af manglende evne til at løse en opgave, korrek- tion og reduktion af afvi- gelser, indførelse af et dobbelt system af beløn- ninger og sanktioner, som både skal markere afvigelse og ønsket adfærd.
- **undersøgelsen.** Foucault ser i undersø- gelsen eksamensinstitu- tionen som en kombina- tion af ”hierarkiets over- vågende teknik og sank- tionens normaliserende teknik” (s. 201). Den eksamen Sprogø-pigerne kom til var en intelli- gensprøve. ”Eksamen” skulle ifølge Foucault sammenholdes med ”journalens arkiv”, som var den del af undersø- gelsen ”som inddrager ... individualiteten i et dokumentarisk felt” (s. 205). Det handler om registrering og konstitu- ering ”af individet som en genstand, der kan beskrives og analyseres samtidig med, at den

kan sammenlignes med andre". Undersøgelsen gør hvert individ til et tilfælde gennem de dokumentariske teknikker – "et tilfælde som på en gang udgør en genstand for viden og et holdpunkt for magt", skriver Foucault (s. 207). "Bag ved de disciplinære foranstaltninger, ser man frygten for "smitten", pesten, revolterne, forbrydelserne, vagabonderingen, deserteringerne, folk som kommer til syne og forsvinder, lever og dør i uorden" (s. 215).

Netop smittefaren – den kønslige morals opløsning – er baggrund for øens oprettelse – både som et sted, der ved isolering af "pesten", skulle holde samfundet rent, men nok så meget som et led i det disciplinære samfunds praktik, som ønsker moralen håndhævet gennem korrigerende ændringer af de definerede afvigere. Sprogø var i den forstand både hospital, arbejdsplads og fængsel. Disciplinen skulle både holde "pigerne" på plads og øge deres nytte. Den skulle fremskaffe nyttige individer gennem effektiv overvågen, sanktioner og normalisering. Kontrollen med det enkelte individ blev udvidet til også at omfatte de "piger", der blev udskrevet til kontrolleret familiepleje eller ægteskab. Det var kontrol gennem udspørgning af naboer og arbejdsgivere, samt inspektion. Sprogø skulle være et mildt korrektiv til almindelig straf. For de fleste af de indsatte kvinder blev det et tidsbestemt – nogle gange livslangt – forløb af disciplinerende kontrol – ikke mindst af deres seksualitet.¹⁶⁾

Noter:

1. Se om denne problematik: Koch, Lene: Racehygiejne i Danmark 1920-56. Gyldendal 1996. Koch, Lene: Tvangssterilisation i Danmark 1929-67. Gyldendal 2000. Kirkebæk, Birgit: Da de åndssvage blev farlige. Forlaget SocPol, Holte 1993. Kirkebæk Birgit: Defekt og deporteret. Livø-anstalten 1911-1961. Forlaget SocPol 1997 og 1998. Kirkebæk, Birgit: Normaliseringens periode. Dansk åndssvageforsorg 1940-1970. Forlaget SocPol, Holte 2001. Rønn, Edith Mandrup: De fattige i ånden. Essays om kultur, normalitet og ufornuft. Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet 1996.
2. Michel Foucault: Overvågning og straf. Det lille Forlag, Frederiksberg 2002.
3. Arkivfond: Den Kellerske Aandssvageinstitution. Sagsnummer: SOC 50 1990/49. Sprogø 1910-1970. Sag: Omslag benævnt "Sprogø nov. – 19 (ulæseligt ord) – 20". Landsarkivet for Nørrejylland. Brev fra Chr. Keller til landstingsmand P.K. Ejsing af 13-8-1920.
4. Ibid. Omslag benævnt "Sprogø Nov. 19 .. (ulæseligt ord) 20". Breve fra Chr. Keller til Social Demokraten, Politiken, Berlingske Tidende, København og Nationaltidende af 14. Oktober 1920. Brev fra Chr. Keller til højesteretsassessor Olrik fra Nordisk Tidsskrift for Strafferet af 14-10-1920. Brev fra Chr. Keller til professor Dr. Med. Christiansen af 15-10-1920. Brev fra P.K. Ejsing til Chr. Keller af 16-10-1920 (hvem Slevsager var fremgår ikke) og 2-11-1920, hvor Ejsing fortæller om Dansk Kvindesamfunds opbakning. Brev fra Sundhedsstyrelsen til Chr. Keller af 3-12-1920.
5. Ibid. Brev fra sognepræst J. Chr. Berthelsen, Formand for Bestyrelsen for "Fredehjem" samt "Regel for Optagelse og Ophold paa "Fredehjem" tilsendt Chr. Keller 16-5-1918 samt brev fra Marie Jørgensen til Chr. Keller af 7-4-1918.
6. Ibid. Brev til Chr. Keller fra overinspektøren for opdragelsesanstalterne af 12-8-1920.
7. Ibid. Chr. Kellers redegørelse til anstaltens bestyrelse af 10-8-1920.
8. Overinspektør Brun: Lukket Kvindehjem? I: Børnesagens Tidende nr. 15, 1. September 1920: 146-147.
9. Arkivfond: Den Kellerske Aandssvageinstitution. Sagsnummer: SOC 50 1990/49. Sprogø 1910 – 1970. Sag: Omslag benævnt "Sprogø-Sagen. Vedrørende Romsø". Landsarkivet for Nørrejylland. Brev fra overlæge Chr. Keller til godsforvalter Carl Svendsen, Kerteminde af 28-4-1918.
10. Arkivfond: Den Kellerske Aandssvageinstitution. Sagsnummer: SOC 50 1990/49. Sprogø 1910 – 1970. Sag: Omslag benævnt "Sprogø Nov. 19 .. (ulæseligt ord) 20". Landsarkivet for Nørrejylland. Brev fra Chr. Keller til undervisningsminister Appel af 23-7-1920.
11. Ibid. Brev fra Chr. Keller til kontorchef Koch, undervisningsministeriet af 23-7-1920.
12. Ibid. Brev fra Chr. Keller til Sundhedsstyrelsen af 23-7-1920.
13. Ibid. Sundhedsstyrelsens Aarsberetning for 1920.
14. Navnet er opdigtet.
15. Arkivfond: De Kellerske Anstalter. Sagsnr. J. Nr. 1590. Landsarkivet for Nørrejylland. Notat af 29-1-1931. Landsarkivet for Nørrejylland.
16. Artiklen har tidligere være trykt i Handicaphistorisk Tidsskrift nr. 9, Psykologisk Forlag 2003, under titlen "Pigerne på Sprogø og den professionelle vurdering af deres seksualitet".

Birgit Kirkebæk er dr.pæd. og handicapforsker. Hun er ved at afslutte et forskningsprojekt om "pigerne på Sprogø", som vil udkomme i bogform i 2004. Se også anmeldelse af hendes bog "Normaliseringens periode" side 97 i dette Social Kritik.